

KEMÉNY G. GÁBOR

Mocsáry Lajos és a délszlávok

SZÜLETÉSE MÁSFÉL SZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁRA

1

Tünődő, szomorú arc tekint az olvasóra a Nemzeti Múzeum galériájában őrzött régi portréről. Ezt az arcképet tettük a közel húsz éve, az 1958-ban megjelent első *Mocsáry-válogatás* címlapjára.

Az arc nyugodt, az emberi küldetés, a nemzeti hivatás problémáját latolgató, s egyben az átél rendkívüli megpróbáltatásokat és mélységes aggodalmat is tükrözi. Igen, az a *Mocsáry Lajos*, akinek születése másfél százados jubileumát ezekben a napokban ünnepeljük, valójában ilyen volt. Reá emlékeznek most azok, akik közelben és távolban, a nemzeti jogegyenlőségért, a nemzeti gyűlölködéstől megtisztult és megtisztított életért küzdenek. Reá, a dualizmus kora Magyarországnak nagy politikai közírójára, szerkesztőjére és politikusára emlékezik most a történész. Arra a férfira, aki a nemzetiségi egyenjogúság egyetemes érdekü elvének a védelmében elviselte a különféle nacionalista áramlatok, ezek sorában is elsősorban a hazai nacionalizmus minden zaklatását. Aki a nemzeti egyenjogúság halhatatlan és elnémiáhatatlan eszméje védelmében, a nemzeti gyűlölködés beláthatatlan következményeitől féltette Kelet-Európa kis népeit, nemzeteit és nemzetiségeit. Köztük a maga, az osztrák—magyar uralkodó osztályok kénye-kedvének kiszolgáltatót népét.

Milyen is volt tehát ez az ember, aki eszméiért mindent feláldozott, mint a maga idején *Rákóczi Ferenc*, *Hajnóczy József* és *Széchenyi István*? S mint a délszláv népek nagy nemzetiségvédő galériájából az általa oly nagyra becsült *Miletic Szvetozár*, az itt élő kis népek szélesebb szövetségét egy életen át hasztalan sürgető *Polit-Desančić Mihály*, a bunyevác diaszpóra megmaradásáért és felemelkedéséért harcoló *Sarcevic* (Sarčević) Ambrus és mások.

Mocsáry Lajos hitt az ember nemzetiségre, fajra, felekezetre és nemre való tekintet nélküli egyenlőségében, egyenjogúságában. Meggyőződése, erkölcsi alapeszméje szerint az egymással együtt élő és szomszédos népeknek segíteniük, támogatniuk kell egymást, mert ez a kisebb lélekszámú népek, nemzetek megmaradásának egyedüli lehetősége. Ezek a népek és nemzetek, ezek a nemzetiségek pedig nem utolsó sorban azzal védhetik meg magukat, ha politikai törekvéseik középpontjába a *nemzetiségi egyenjogúság* akkor is, és emberöltők múltán, még ma is időszerű követelését állítják.

Mocsáry nemzeti értékrendjében tehát *nem lehet az embereket, a népeket és nemzetiségeket nemzetiségük szerint felsőbb és alsóbb kategóriákba sorolni. Ezért nincsenek nagy és kis nemzetek, csak egyenjogúságra érett és hivatott nemzetek vannak.* Akiket a nemzeti jogegyenlőség minden joga megillet, s akiket végre is mentesíteni kell a nacionalista-soviniszta antagonizmus minden káros, kórokozó jelenségétől.

Mocsáry Lajos tehát már a XIX. század második felében, s azontúl az első

világháború idején bekövetkezett haláláig ismételtlen kimondotta, hogy a világ népeinek közeledését, egyszer elkövetkező egyetemes együttműködését ez az *ösméreg: a hatalmi tébolytól fűtött, sovinizmussá torzult nemzeti ellenérzés* akadályozza, amiért is minden rendelkezésére álló eszközzel ennek leküzdésére törekedett.

Kora elfogult hazai és környező társadalmával szembehelyezkedve vallotta, hogy egyszer elkövetkezik a tartós közeledést és együttműködést akadályozó nemzeti gyűlölködés felszámolásának kora. Az, hogy ezen a téren — súlyos buktatók és kitérők ellenére — előrehaladtunk a Mocsáry irodalmi-közéleti fellépésétől számított több mint ötnegyed század alatt, neki, — a nemzetiségi ellentétek nagy politikai gyógykezelőjének, a népek barátsága apostolának, a nemzetiségi jogegyenlőségért, az *antagonista nemzeti ellentétek, a legsúlyosabb népbetegség* felszámolására küzdő közírónak és politikai gondolkodónak is köszönhető.

2

Mocsáry Lajos 1826. október 26-án egy Nógrád megyei kisközségben, *Kurtány*-ban született, s egy másik, a szellemi és közéleti vérkeringésből az ő felléptéig ugyancsak valósággal kirekesztett másik kisközségben, a Heves megyei *Andornakon*, 1916. január 8-án kilencvenéves korában halt meg.

Tanulmányai elvégzése után, a múlt század ötvenes éveiben jelentkezett első társadalom- és nemzetiségpolitikai munkáival. A hatvanas évek elejétől a kilencvenes évek küszöbéig, tehát kerekén három évtizeden át — megszakításokkal — részt vett kora magyarországi közéletében, országgyűlési képviselő volt. 1874-ben — néhány polgári szélsőbaloldali párthívével — ő alapította meg a kor vezető ellenzéki pártját, a *függetlenségi pártot*, melynek az 1874 tavaszától 1884 tavaszáig terjedő első évtizedben alapító és ügyintéző elnöke volt.

A század utolsó harmadában kiéleződött nemzetiségi ellentétek és ellentmondások rövidesen saját pártján belül is robbanásig feszítették a megoldatlan nemzetiségi kérdésben folyó vitát. Mocsáry 1884 májusában kénytelen volt lemondani a pártelnökségről, és három évvel később, 1887. február 16-án, hasonló okokból, az általa alapított párt országgyűlési klubjából is kilépett.

Mocsáry nevét hiába keressük emlékműveken, alapítványok, díjak, kitüntetések címében, helységnévtárakban, utcatáblákon.

Sehol a világon, beleértve az emléket idéző Magyarországon, egyetlen emlékmű, szobor, plakett, alapítvány, helység- és utcanév nem őrzi emlékét. Kívánságára, sírját sem jelzi név, emléktábla. Neve annál inkább az annyiszor megcsúfolt s mégis újra és újra éledő nemzetiségtörténeti hagyományban, a magyar nép és a vele együttélő nemzetiségek emlékezetében él.

Ezzel arra a gyakran felmerülő kérdésre is válaszolunk, hogy voltaképpen ki állott Mocsáry mellett? Jása *Tomíć*, a kor neves szerb radikális politikusa és szerkesztője a kérdésre lapja egyik vezércikkében (Stoji-li Močary u pogledu narodnog pitanja usamljen? — Egyedül áll-e Mocsáry a nemzetiségi kérdésben? = *Zastava*, 1887. 32. sz.) 1887 márciusában így válaszol: „Mocsáry nem áll egyedül a fontos kérdésben, hanem egyre szaporodnak barátai, hasonló gondolkodású elvbarátai is. Legfőképp örvendetes azonban, hogy eszméit maga a magyar nép is magáévá teszi.”

Születése másfél százados évfordulója alkalmából indokoltnak érezzük, hogy a délszláv népekhez fűződő egykorú kapcsolatainak gazdag tárházából néhány fontosabb mozzanatot felelevenítsünk.

3

Különösen időszerű ezt elmondani róla *újvidéki képviselőjelöltsége közelgő kilencvenedik évfordulója* küszöbén, mely a magyar—szerb, szélesebben a magyar—délszláv politikai és művelődési kapcsolatok egyik történeti fordulópontja volt. Akkor, 1887 júniusában, az emlékezetes újvidéki választáson az itteni szerbség, valamint Újvidék magyar és német lakóinak többsége Mocsáry Lajosnak, a „nem-

zetiségek védelmezőjé”-nek kezébe kívánta letenni a mandátumot. Nem Mocsáryn, nem is Újvidék lakosságán múlott, hogy az áldatlan politikai viszonyok, *Tisza Kálmán* rendszerének ismeretes önkénye következtében ez nem valósulhatott meg.

Mocsáry Lajos újvidéki képviselőjelöltsége azonban csupán egyik fontos láncszeme annak a több mint fél évszázados politikai és kulturális kapcsolatnak, mely a délszlávok és Mocsáry Lajos között kialakult.

Mocsáry a múlt század ötvenes éveiben ismerkedett meg a magyarországi nemzetiségi kérdéssel. Két alapvető művében, a *Nemzetiség* (1858) és a *Program a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában* (1860) lapjain már tisztán látta a magyarországi szláv népek helyzetét. Az ötvenes évek fordulóján, a magyar—délszláv kulturális és politikai közeledés kedvező légkörében hangzik fel Mocsáry *Programjának* jövődöleése: „Igen valószínű — vallja már ekkor, talán éppen az októberi diploma kibocsátásának napjaiban —, hogy azok az államalakulatok, mint Szerbia és Montenegro, melyek már most is bizonyos önállósággal rendelkeznek, ehhez továbbra is ragaszkodni fognak. Végül is *valami föderatív szláv állam fog alakulhatni, amelynek tagja Horvátország is*”.

Érthető, hogy az Ivan *Mažuranić* vezette egykorú horvát nemzeti mozgalom zágrábi politikai hírlapja, a *Pozor*, már 1860. november 20-án — az egykorú sajtóviszonyok között meglepő gyorsasággal — ismertetést közöl a Programról, kiemelve Mocsáry alábbi kijelentését: „...Hogy nemzetiségek [mármint a horvátoké] a magyarokkal való kapcsolat által veszélyeztetnék, attól többé tartaniok nem lehet, mert e tekintetben tökéletesen ők lesznek a gazdák saját házukban, bármiként alakuljanak is a jövőben viszonyaink”.

Az 1861. április 2-ára, Pestre összehívott országgyűlésnek — Borsod megye mezőkövesdi kerületének képviselőjeként — Mocsáry is tagja lett. Május 31-én elmondott bemutatkozó beszéde után csakhamar jó viszonyba került az országgyűlésen jelen levő nemzetiségi képviselőkkel. A szerbek közül ekkor ismerkedhetett meg *Ignjatović* Jákovval, *Branovácski* Sztevással, *Misics* Jovással, a román képviselők közül *Wlád* Alajossal és másokkal. Pontosan aligha állapítható meg, mikor ismerkedett meg a szerb nemzeti szabadelvű párt vezérével. Minden bizonnyal ez csak 1865-ben vagy 1866-ban következhetett be, amikor Mocsáry még, *Miletics* Szvetozár már tagja az 1865—68. évi Háznak. Ezek az évek egyébként *Miletics* „közeledési” évei. Emlékezzünk csak 1862. évi, szinte már magyarbarátnak mondható megnyilatkozásaira, vagy *Csengery* Antalhoz, a Budapesti Szemle szerkesztőjéhez intézett 1864. évi szívélyes hangú levelére, a nemzetiségi törvényt előkészítő bizottságban (nemzetiségi bizottmány) betöltött kezdeti közvetlen és barátságos fellépésére. Bizonyos azonban, hogy a hazai nemzetiségi kérdések tanulmányozása már ekkor közel hozta őket. Egymás iránt érzett kölcsönös megbecsülésük szálai mégis erre a rövid időszakra, tehát az osztrák—magyar kiegyezést közvetlen megelőző időre nyúlnak vissza. Mocsáryt ugyanis 1867 májusában Borsod megye alispánjává választották, s több mint két évre kikapcsolódott az országgyűlés munkájából.

A Program szerzője a nyilvánosság előtt akkor tesz tanúbizonyságot *Miletics* iránti nagyrabecsüléséről, amikor a magyarországi szerbség immár másfél éve (1876 nyarától) bebörtönzött vezérért, hamis tanúk és még hamisabb fikciók alapján ötévi fogházra ítélték. A függetlenségi párt lapjában, az *Egyetértés*ben akkor, 1878. január 20-án jelent meg *Miletics*ről szóló elvi vezércikke, melyben — egyedül a korabeli fővárosi sajtóban — kijelenti: nem látja beigazoltnak a szerb nemzetiségi politikussal szemben felhozott „felségsértést és hazaárulást”. *Miletics* eliteltetését *Tisza* Kálmán külön politikai akciójának tekinti, aki jónak látta „a képviselői immunitás megsértésével produkálni erélyességét. Feltűnő az összefüggés a kormány azon ténye s a meghozott ítélet között”. Figyelmeztet „a közösgyi korszak egyetlen bölcs törvénye”, az 1868-ban hozott nemzetiségi törvény betartására, az erkölcsi alapelvhez való visszatérésre, arra, hogy „...se bosszú, se semmiféle tekintet nem térít el a szoros törvényes igazság útjáról”. Ezért mondja ki összegezőként: „Fellebbezzük a *Miletics*-ítéletet”.

1879-ben, Miletics szabadulása évében, *Mocsáry* neve már jól ismert a magyarországi szerb sajtó olvasói előtt. Feltehető, hogy a váci fogházba — Miletics védőügyvédjeként — sűrűn ellátogató *Polit* Mihály, akkori magyarországi szerb liberális párti képviselő jutatta el Mileticshez a szóban levő, bátor kiállású vezércikket, mely *Mocsáryt* baráti közelségbe hozta a délszlávokhoz.

4

A hetvenes évek végétől a függetlenségi pártból 1887 februárjában történt kényszerű kilépéséig tart *Mocsáry* délszláv kapcsolatainak újabb, *második*, az eddiginél is mozgalmasabb időszaka. Ezekben az években *Mocsáry* életútjában a magyar nép és a hazai délszlávok létérdekei valósággal összefonódnak. A reakciós és nemzetiségellenes *Csemegi* Károly hírhedt büntetőjogi törvényjavaslata, az 1878:V. tc., az úgynevezett „*Csemegi-kódex*” vitájában, 1878. január 15-én elmondott beszédében egyszerre védi a magyar népet már apró szabályvétségekért is valósággal bilincsbe verő, a spekulációnak ellenben szabad utat nyitó, s a nemzetiségiakat, a mozgalmak előterében álló délszlávokat a „nemzetiségi izgatás” fondorlatos-célzatos jogi fogalmazása ellen, mely a tragikus kimenetelű koncepciós „nemzetiségi pörök” útvesztőjébe taszította a századforduló hazai törvényhozását. Az év november 16-án pedig „a keleti kérdéstről és a balkáni politika feladatairól” folyó úgynevezett *válaszfelirati vitában* súlyosan elmarasztalja, jogtalanak és jogosulatlanak, az országot a szlávossággal szembe fordítónak minősíti az *okkupációt*, mely a magyar nép és az együttélő nemzetiségek létérdekei ellenére, a bismarcki nagyhatalmi s az osztrák udvari-katonai erőszakpolitika összefonódásaként jött létre.

Még tovább megy 1879. április 30-án, az „elvhű függetlenségi” nevében, a magyar nyelv kötelező népiskolai oktatásáról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor mondott beszédében, melyet az erőszakos asszimiláció leplezetlen eszközének, az 1868. évi nemzetiségi törvény megtagadásának, a germán szupremácia felé sodródás újabb állomásának tart. *Mocsáry* nem az ellen harcol, hogy a nemzetiségi tanuló ifjúság megismerje a magyar nyelvet, hanem azok ellen az átlátszó uralmi eszközök ellen, melyek továbbtaszították az országot és nemzetiségeit az immár kiegyenlíthetetlené váló nemzetiségpolitikai viszály felé. Ugyanakkor fellép a túltengő német politikai, gazdasági, művelődési és tudományos befolyás ellen, amely utóbbit a hazai ultrák számára katonailag és diplomáciailag idősb *Andrássy* Gyula, akkori közös külügyminiszter germanomániájának vágyálma, a végzetes osztrák-magyar-német Kettős-Szövetség, a „*Zweibund*” tetőz be.

A hazai szerb nemzetiségi sajtó korán felismeri a *Tisza* Kálmán okkupációs és iskolatörvény-politikájában egyaránt megmutatkozó veszélyt, de annak a védelemnek az erkölcsi és reálpolitikai jelentőségét is, amit *Mocsáry* bátor kiállása mind a magyar népnek, mind a más ajkú magyarországi nemzeteknek biztosít.

Ismét a *Zasztava* méltatja elsőként *Mocsáry* politikai jelentőségét. A lap 1879. április 20—május 2-i, 58. számában a „Táviratok a *Zasztavának*” rovatban a következőket olvassuk: „*Mocsáry* volt az egyetlen magyar, aki nem fogadta el a javaslatot. Beszéde nagy jelentőségű. Ha egyedül is a magyarok közül — idézi az egykorú szerb riporter — mégis eleget kellett tennem hazafiúi kötelességemnek. Ő [értsd: *Mocsáry*] nem látja célját a javaslatnak, annál jobban látja azt a nagy veszélyt, amely felé a nemzetiségek elnyomásával sodródik az ország, kiváltképp a keleti helyzet legújabb alakulása következtében”.

Az 1879 tavaszától 1886 februárjáig terjedő időszakban *Mocsáry* politikai szerencsecsillaga, ha ilyenről az ő esetében egyáltalán beszélhetünk, rohamosan hanyatlott. Már a nyolcvanas évek elején több: a kormányzat adózási és társadalompolitikája, a felekezetieskedés elleni felszólalásai miatt népszerűtlenné vált a párt középirtokos-bürokrata szárnya előtt, mely 1884-ben — az első lehető alkalommal — kibuktatja az elnöki székéből, hogy helyébe a szociális és a nemzetiségi kérdésben „rugalmasabb” *Irányi* Dánielt ültesse. *Mocsáry*, akit az 1884. évi választásokon csak nagy nehezen tud megválasztani *Kiskunhalas*, a színmagyar alföldi parasztváros,

ettől kezdve már csak 10—12 párthívével állja a régi függetlenségi, a társadalmi és a nemzeti megegyezés egyre inkább elsikkadó programját, s ezek is — az egy Eötvös Károly kivételével — sorra elpártoltak tőle.

A képzett és tapasztalt politikus nem tesz különösebb számvetést önmagával és pártjával, amikor a döntő mérkőzés megvívására határozza el magát. Álláspontja: vagy megállítja az elnyomó szociális és nemzetiségellenes intézkedések sorával a magyar nép és az azzal együttélő nemzetiségek ellen rohamozó, kizsákmányoló kormányzati politikát a további, most már valóban helyrehozhatatlan törvényellenes intézkedések elkövetésében, vagy szakít az egykori függetlenségi alapelveket már jórészt feladó függetlenségi párttal is, és nemcsak érzelmileg, személyileg is azok mellé áll, akik számarányuk és etnikai helyzetük ellenére jogtalan kisebbségi sorsba kerültek. Nagy elhatározás ez a kossuthi felfogású, függetlenségi pártot alapító Mocsáry Lajos részéről, aki korának kétségkívül egyik legnagyobb, *Széchenyi* jellemű és mértékértású hazafia volt. De tovább nem habozhatott. Tudta, hogy közel 10 millió más ajkú magyarországi állampolgár tőle várja a józan magyarság nevében elhangzó tiltakozást, mely a második iskolatörvény (1883:XXX. tc., úgynevezett középiskolai törvény) becikkelyezése után nem késhetett már soká.

5

A nyílt szakításra azonban csak 1887 elején kerülhetett sor. A függetlenségi reakció ugyanis kénytelen volt szervezett fellépését a kiskunhalasi színmagyar függetlenségi pártszervezet Mocsáryt támogató állásfoglalása miatt elhalasztani. A helyzetre jellemző, hogy ez a jórészt kistermelő parasztokból álló halasi pártszervezet, ha óvatosabb formában is, de még 1887. március 5-i bizalmi nyilatkozatában is szolidáris — az 1868. évi nemzeti törvény alapján — azzal a Mocsáryval, akit ekkor már kormányon és ellenzéken egyaránt „hazaárulóznak”.

Ha kenyértörésre 1887 elejéig nem is került sor, válság és tömegmozgalom már 1886 első felében volt a „Mocsáry-ügy”-ben, s ez három fokozatban, egyre hevesebben jelentkezett.

A válság *első* fokozatához Mocsáry 1886 januárjában, a névtelenül (X. Y. szerzői álnévvel) megjelentetett röpirata közreadása után érkezett el. Mocsáry ezt a röpiratot az erőszakosan asszimiláló közművelődési egyletek ellen írta: mint címe — *A közművelődési egyletek és a nemzeti kérdés* — is mutatja, határozottan nemzeti védelemmel. A szerb radikális sajtó (Zasztava, 1886. február 2—14; 10. sz.) a többi közt így méltatta az anonim röpiratot: „...Szívükből örülünk, hogy végre valahára magyar körökben is ésszerűen és alapos tárgyilagossággal ítélik meg a nemzeti kérdést. Csak féltő, hogy az író hangja pusztában kiáltott szó, marad. Adná hazánknek a jósors, hogy ezen feltevésünkben csalódjunk.”

A későbbi fejlemények azonban a lap O. R. aláírású bírálóját igazolták. A mélyes hazafias aggodalommal és műgonddal megírt nemzeti politikai tanulmány, akárcsak az év májusában saját neve alatt közölt polemikus folytatása (*Néhány szó a nemzeti kérdéstről*) a kormányzati és az ellenzéki sovinizmus martaléka lett. Amikor pedig Mocsáry 1886. február 8-án, a közoktatási költségvetés ekkori vitájában — ez a válság *második* fokozata — hatalmas politikai vád- és védőbeszédben, a kormányzat haladásellenes nemzeti iskola- és művelődésügyi politikáját elmarasztaló filippikában, mely ugyanakkor a magyar nép és a nemzetiségek iskola- és művelődésügyének közös létérdekét védelmező államférfiúi nyilatkozat is volt, részletesen kimutatja a dualizmus kora kormányzati művelődési politikájának teljes csődjét, az évtizedek óta elraktározott sovinizmus lavínája zúdul a pártjától és maradék politikai hívtől elszigetelt politikusra.

Nem feladatunk részletesebben elmondani, hogy az alföldi színmagyar, paraszti választókerület, *Kiskunhalas* népe által támogatott *Mocsáry* milyen rendkívüli *erkölcsi* támogatást kapott az akkori ország mintegy felét kitevő nem magyar népektől, az akkori nemzetiségektől. A nagyszámú román, szlovák, erdélyi szász szolidari-

tási nyilatkozat mellett azonban — időnként ezeket megelőzve — ott találjuk a magyarországi délszlávok történeti becsú megnyilatkozásait is.

A délszláv szolidaritási dokumentumok sorát — egy részüket Mocsáry is említi a *Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről* című, 1886 tavaszán kiadott újabb röpiratában — az újvidéki szerbség Jása *Tomíć* (ekkor a Zasztava szerkesztője és a magyarországi szerb nemzeti radikális párt vezére) és más közéleti személyiségek által aláírt köszönetnyilvánítás vezet be. Ezt követte az egyes községek és magánosok üdvözlőleveleinek, leveleinek és táviratainak sora. Közülük Mocsáry a *verseci, csákvári* (Csakova), *fehértemplomi, csajkáskerületi* nyilatkozatokat emeli ki.

Verseacről — írja — a következő sürgöny érkezett: „A vallás- és közoktatási költségvetési vita alkalmából a képviselőházban kifejtett nézetei Magyarország szerb ajkú népében fenntartják azon szent hitet, hogy a magyar testvérnemzet fiai sorából nem haltak ki a történelmileg dicsőített magyar szép erények bajnokai. Míg ily ténynek örvendeznünk lehet, addig nem kételkedünk közös felünk valóságában.”

„Hasonló meleg hangon tartott köszönő iratok jöttek — folytatja Mocsáry — Csakováról, Fehértemplomból, a Csajkás kerületből. A fehértemplomi német szövegűn kívül a többi magyar nyelven volt írva. Mindenütt a legtekintélyesebb és legbefolyásosabb, s ha úgy tetszik ultraszerbek részéről jöttek a táviratok. Újvidék, Csajkás kerület, Fehértemplom! Éppen csak hogy Szenttamásról nem jött üdvözlés!”

Amint az idézetből is kitűnik, Mocsáry fájdalmán átszűrt meghatottságában azért sorolja elő különös örömmel és elégtétellel a szerb, a délszláv táviratokat, mert bennük a 48-as egykori ellentétek és ellenségeskedések feloldását látja. A sorozat két igen fontos elvi darabját: a Csajkás (Sajkás) kerületi és az újvidéki szolidaritási nyilatkozatot egyébként egész terjedelmében közli az egykorú szerb radikális sajtó. (L. Zasztava, 1886. 17. és 26. sz.)

A Zasztavában 1886 júniusában hosszabb — feltehetően Jása *Tomíć* tollából származó —, J. T.-é jellel ellátott értékelés jelent meg a „*Néhány szó*”-ról. Az igényes elemzés nemzetiségpolitikai megállapításai külön figyelmet érdemelnek. A cikkíró szerint: „Mocsáry az első magyar, aki őszintén megmondta, hogy a nemzetiségi kérdést sürgősen meg kell oldani, mert minél tovább marad megoldatlanul, annál közelebb kerül Magyarország a végső veszedelemhez... A mindent és mindenkit magyarosító sovíniszták szemében Mocsáry hazaáruló, aki paktál a »felforgató elemekkel«, a nemzetiségekkel. Am mindez nem rendítette meg Mocsáryt. Ő mindvégig kitart nemzetiségi elvének bástyafokán... Mikor ismerik fel végre a magyarok — fejeződik be a fejtegetés — hogy más útra kell térniök, hogy végre is nemzetiségi egyenlőség legyen Magyarországon. Mert akkor nem lesz szebb ország a miénknél, s joggal nevezhetjük hazánkat »Keleti Svájc«-nak.”

Még egy igen érdekes, *szabadkai bunyevác* részről érkezett állásfoglalást, sőt nyilatkozatsorozatot kell az egykorú, fontosabb délszláv dokumentumok sorában számon tartanunk. Írója — mint ezt a *Neven* szabadkai bunyevác folyóiratban ekkor, folytatásokban megjelent politikai *Nyílt levél (Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Macariju* — Egy bunyevác hazafi nyílt levele Mocsáry Lajoshoz = *Neven* 3, 1886. augusztus—november, 8—11. sz.) felfedezője, *Mandić* Marin megállapítja —, nem kisebb személyiség, mint *Sárcsevics* (Šarčević) Ambrus. Ő az egykorú magyarországi, szűkebb értelemben a Szabadkára és környékére szorítókozó bunyevác iskolaügyi irodalmi és politikai mozgalom vezetője. Ma már tudjuk, hogy a röpirat — közel azonos szöveggel — *Szabadkai levél egy bunyevác hazafitól — A bunyevácokról és elemi iskoláikról Mocsáry Lajosnak*” címmel — a fenti közlést valamivel megelőzve — magyarul is megjelent, de az eredeti, magyar nyelvű röpiratot nem sikerült megtalálnunk.

Mint ismeretes, *Sárcsevics*, akit *Popovics* (Popović) Milos (a belgrádi *Vidov Dan* szerkesztője) A *nemzetiségi kérdés Magyarországon* című, 1865-ben Szabadkán, választékos, irodalmi szintű magyar fordításban kiadott munkája a magyar és a délszláv társadalom körében országosan ismertté tett, még 1886 februárjában, röviddel a február 8-i Mocsáry-beszéd elhangzása után, levelet intézett Mocsáryhoz Andor-

nakra, s erre Mocsáry 1886. március 19-én válaszolt, részletes tájékoztatást kérve a levélírótól a „bunyevác ügy”-ben.

Az előzmény vázolója után idézzük ismét Mocsáryt:

„Vettem — írja Néhány szó... című röpiratának 17—21. lapjain — megköszönő levelét egy derék bunyevác hazafitól is Szabadkáról... hogy a magyar nyelv terjesztésére irányuló törekvés akadályul szolgál a műveltség terjesztésére a bunyevác nép körében. Anélkül, hogy magának a magyar nyelvnek terjedését az alsóbb néposztálynál előmozdítaná. Úgy látszik — fűzi hozzá Mocsáry — a bunyevácok különösen ki vannak a magyarosításra szemelve, ami talán annál könnyebbnek látszik, hogy a szerbek nem tartanak velük szolidaritást. A bunyevácok római katolikusok, s ez által, bár nyelvük a szerbekétől semmiben nem különbözik, teljesen külön állanak. A tömeges magyarosítás azonban épp oly hiú törekvés a bunyevácokkal szemben, mint bárhol egyebütt.”

Az ez évi összecsapás azonban még nem döntötte el a párviadalt Mocsáry és a sovinszta kormányzat között. Az egész fővárosi sajtó (beleértve az időnként még egykori alapítója iránt némi megértést tanúsító *Egyetértést* is) sem tudta aláásni Mocsáry politikai hitelét és erkölcsi tekintélyét. A függetlenségi párt kormányzó klikkje, az *Irányi—Polónyi—Madarász* csoport, még nem merete a végsőökig élezni az ellentétet, jöllehet mindent elkövetett ennek érdekében. Így elhíresztelték, hogy Mocsáry titkos paktumot kötött a nemzetiségekkel, és messzemenő céljai vannak az ezeréves alkotmány megdöntésére stb.

Az alantas rágalmaknak kedvezett az idő. Az állandó mozgásban levő Balkán felől egyre aggasztóbb rémhíreket szállított az osztrák—német fegyverszövetség, s a rémhíreket a politikailag iskolázatlan szélsőbal, a függetlenségi ellenzék sajtója is készpénznek vette. A bolgár válság által felkavart hullámok valóságos társadalmi tömeghisztériát váltottak ki a főváros népéből. Egyesek tudni vélték, hogy heteken belül hadszíntér lesz Közép-Európa, mások Budapest erősítését ajánlották. A „közhangulat”-ra jellemző, hogy még az Egyetértés is közli a riasztó hírt, sőt 1887. február 7-én vezércikkben foglalkozik a „kérdés”-sel.

Ebben a robbanásig feszült légkörben a Ház 1887. január 27-i ülésén, a költségvetési vitában, Misa *Dimitrijević* szerb ellenzéki képviselő — a nemzetiségi kérdés radikális megoldását követelve — rámutatott arra, hogy Mocsáry „ritka és nemes kivételként” példát adott az ország nem magyar ajkú népeivel való megegyezésre.

Mocsáry nevének pusztá említések a kormánypárti padsorokból feltört a gúnyos derűtség, mint erről a képviselőházi napló is tanúskodik. Ha a magyar és nemzetiségi ellenzék részéről elhangzik egy-két megértő, támogató szó a „nemzetiségek védelmezője” érdekében, — a helyzet talán másként alakult volna. Az ellenzék azonban — nemzetiségre való tekintet nélkül — némán és riadtan hallgatott. Egy *Gyurkovics* nevű kormánypárti szerb képviselő pedig röviddel *Dimitrijević* felszólalása után kijelenti: „A többi szerb képviselő nem osztja *Dimitrijević* véleményét”. Abban a pillanatban — írja a Zasztava tudósítója (*Dokle smo doterali* — Hová jutottunk = Zasztava, 1887. február 20; 19. sz.) — „... minden szem a szerb képviselőkre szegeződött. Itt azonban nagy hallgatás honolt. Síri szótlanság”.

Az említett tudósítás ezek után részletesen elemzi a magyar nacionalista körök felháborodását. Hiszen Mocsáryt most már „nagyobb szerbnek tartják a szerbeknél, nagyobb romának a románoknál”. A cikkíró megállapítja, Mocsáry ezek után joggal irtózhat a „törpék”-től, a kompromisszumos nemzetiségi politikusoktól is. „S hogy mégis védi a nemzetiségi egyenjogúságot — államérdekből teszi. Védi a nemzetiségek jogát, mert látja, hogy az egyenjogúság Magyarország erős oszlopa, mely nélkül meginog az állam.”

Mocsáry a *Dimitrijević*-beszéd után — akarva-akaratlanul — a gyanakvó sutogás középpontjába került. Válaszolni kellett a rosszindulatú híresztelésekre, ha a legkedvezőtlenebb időben is kell beszélnie a Ház plénuma előtt, elsőprő erejű többséggel szemben. Ez volt a személye és nemzetiségi politikája körül támadt válság harmadik fokozata, forrponjtja és egyben mélyponjtja is.

És 1887. február 15-én, a költségvetés általános vitájában, a közvéleményt átható sovinizmus okait vizsgáló és részletező beszédében elmondotta élete legnagyobb, s egyben letragikusabb fejleményekkel járó felszólalását. A zúgó képviselőházi viharon, a gúnyos és ingerült közbeszólásokon felülemelkedett a „fehér holló” (így nevezte el már hosszabb ideje a nemzetiségi sajtó és közvélemény) Magyarország nagy békepolitikusának szózata: „Azt hiszem — mondotta a drámai beszéd fordulópontján — nem ez lenne a kormány feladata, hanem a nemzetiségekkel szemben a tiszta objektivitás. A kormánynak soha sem szabad megfeleledkeznie arról, hogy poliglott ország ügyeit vezeti.”

A Ház következő ülésén, 1887. február 16-án *Irányi* Dániel pártelnök a képviselőház színe előtt közölte pártja bizalmatlansági deklarációját. A függetlenségi és 48-as párt — mondotta — „Mocsáry Lajosnak a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontjával nem vállal szolidaritást”. A nyilatkozat elhangzása után Mocsáry eltávozott az ülésteremből s még aznap bejelentette a párt parlamenti klubjából való kilépését. Az elveit feladó pártból tehát kilépett, de a régi függetlenségi pártba vetett bizakodását, mint ezt a párttal foglalkozó későbbi röpirataiban (1890, 1906) kifejti, mindvégig fenntartotta.

Hosszabb tanulmányt érdemelne: mindezek után hogyan történhetett meg mégis, hogy a kiskunhalasi függetlenségi pártszervezet — igaz, hogy csak az 1868. évi nemzetiségi törvény mértékéig — 1887. március 5-i nyilatkozatában még ekkor is együttérzését nyilvánította a proskribált függetlenségi politikus iránt. Aminthogy kisebb monográfiát lehetne írni ugyanakkor arról is, hogy a nemzetiségi sajtó és közvélemény milyen nagyszámú és tömeghatású nyilatkozatban róta le köszönetét, halálját vele szemben.

A Zasztava ez idő tájt megjelent közleményei és egyéb hazai szerb, horvát, bunyevác megnyilatkozások a délszláv—magyar szellemi és politikai együttműködés legfényesebb lapjaira tartoznak.

Az üdvözlő cikkek sorát ismét tömeges szolidaritási nyilatkozat és a táviratok özöne nyitja meg, Újvidékről, Zomborból, Fehértemplomból, Csákvárról (Csakova) és most már Szenttamásról is számos táviratot kapott. A táviratokat az aláírások hosszú sora díszíti, nem ritka az 50—60 aláírás sem. A Prágában tanuló délszláv (szerb—horvát) egyetemi ifjúság, a pesti szerb egyetemi hallgatók csaknem egyidőben juttatják el hozzá üdvözlő iratukat. Az elmondottakkal egyidőben azonban további megpróbáltatáson ment át, miután — az adott helyzetben — nem vállalhatta többé halasi színmagyar népi választói képviseletét.

A Mocsáry-dráma körképében döntő változás következett be. Most már a nemzetiségiek, ezek sorában is elsőként a hazai *délszlávok*, igyekeznek visszahozni Mocsáryt — a maguk mandátumával — a közéletbe.

6

Mocsáry Lajos és a hazai délszlávok közel két emberöltőre terjedő kapcsolatának záró, befejező szakasza az 1887. évi újvidéki választással kezdődött és innen az 1916 elején bekövetkezett haláláig számos — bár szórványos, de figyelemre méltó baráti mozzanattal, nyilatkozattal, levéllel és idevágó feljegyzéssel zárul.

A terv, hogy Mocsáryt nemzetiségi mandátummal visszahozzák az országgyűlésbe, már az 1887 tavaszán lezárult országgyűlési ciklus után, az új választások előtt került napirendre. Újvidék szerb, magyar, német választói vállalkoztak a feladatra, melynek megvalósítását a Tisza-kormány egész hivatali közigazgatási (csendőr és katonai) erőszakgépezetével igyekezett megakadályozni.

Mocsáry 1887. május—júniusi eredménytelen újvidéki képviselőjelöltsége történetéhez előjáróban tudnunk kell, hogy az év elején megüresedett városi kerületi mandátumot 1887. január 20-án, tehát a ciklus legvégén még az eszközökben nem válogató Tisza-rezsimmel is szokatlan hatósági önkénnyel, s mégis csak 89 szavazattal (jórészt a nagyhirtelen idetelepített új állami tisztviselők szavazataival) a helyi

ellenzék jelöltje, *Hadzsics Antal* (Ante Hadžić) 411 szavazatával szemben, akit — az ellenzéki sajtó híradása szerint — a helyi ellenzéki érzelmű magyar és német választók is támogattak. *Hadzsics Antal* személyében egyébként neves szerb író és kultúrpolitikus, a hatvanas években a Szerb Matica titkárát és a Kisfaludy Társaság tagját is támogatták, akinek nevéhez a századvég egyik igen jelentős kapcsolattörténeti művelődési mozzanata fűződik. 1889-ben, a Kisfaludy Társaság ünnepi ülésén ő számol majd be a kor neves hazai szerb költője, *Jovan Zmaj-Jovanović* negyvenéves irodalmi munkásságáról.

Az új választás alkalmából *Hadzsics* visszalépett és átadta helyét a „szerb—magyar—német egyesült ellenzék” immár hivatalos felkért jelöltjének, *Mocsárynak*.

Mocsáry 1887. május 28-án érkezett Újvidékre. Hatalmas tömeg fogadta a pályaudvaron, megérkezése estéjén az újvidéki ifjúság fáklyásmenettel fejezte ki üdvözlését és együttérzését. Másnap, 1887. május 29-én, a nemzetiségi megértés és meg egyezés gondolatkörét elemezve, megtartotta nagyhatású programbeszédét az újvidéki Szerb Nemzeti Színházban. Ugyanaznap estéjén újabb fáklyásmenetet rendeztek tiszteletére.

Az egykorú *Zasztava*-tudósítás erről az újabb demonstrációról így számol be: „...Háromszáz fáklyával vonultak el a különböző nemzetiségű választók a Fábri-vendéglő előtt, ahol *Mocsáry* megszállt. Az utca, a dunai út, a korzó mindenütt telve néppel. Nemigen csalódunk, ha a fáklyásmenet résztvevőinek számát 5—6 ezerre tesszük. Ezen fáklyás ünnepségen *Keller István* magyarul, *Rajics Koszta* szerbül, *Obermüller Ferenc* (régí szocialista, a szerk. megjegyzése) pedig német nyelven üdvözölte *Mocsáryt*. Az óriási fáklyás ünnepség igen meghatotta és elbűvölte. Szívélyesen mondott köszönetet, hogy éppen a „szerb főváros” tisztelte meg bizalmával. Szavait most is *Tomíć Jása* tolmácsolta a szerb közönségnek, majd *Mocsáry* rövid német nyelvű köszönő beszédet mondott.”

Mégis megbukott, csaknem ugyanabban az arányban, mint *Ante Hadzsics*, és ugyancsak *Móricz Pállal* szemben. A kormánypárt jelöltje 536, *Mocsáry* 429 szavazatot kapott. Az egykorú helyi szerb ellenzéki tudósítások szerint az ekkor idevezényelt kétszáz állami tisztviselő (mindnyájuknak előzetesen fogadalmat kellett tenniük, hogy a kormány jelöltjére szavaznak), és százhuszonöt egyéb, a kormányzattal függő viszonyban levő egyén ellenszavazata következében.

Mocsáry, aki a következő évben a karánsebesi román választók mandátumával visszatért az országgyűlésbe, s annak a ciklus végéig, tehát 1892. januárjáig tagja maradt, a vereség ellenére a továbbiakban is jó kapcsolatot tartott a helyi ellenzékkel, a Szerb Nemzeti Radikális Párttal. Utóbbi — az 1892—96. évi ciklusra — egykorú választási felhívásának tanúsága szerint (*Zasztava*, 1891. december 30—1892. január 11; 193. sz.) ismét *Mocsáryt* kívánta jelölni. *Mocsáry* viszont kérte, hogy maga helyett a függetlenségi ellenzék jelöltjét, *Kisbári Ferencet* támogassák az óbecsei kerületben. Az óbecsei szerb választókhöz intézett levelének alábbi szakasza méltán zárja le joggal nagyszabásúnak mondható, XIX. századi délszláv kapcsolatait: „Szerb testvéreim — hangzik *Mocsáry* akkori felhívása az óbecsei szerb választókhöz. — Az én szürke nevem 1887-ben Újvidéken cirill betűkkel volt kiírva a lobogókra. Most nemrég, amint értesültem, a *Zasztava*, mint négy évvel ezelőtt, ismét engem ajánlott a szerb választóknak. Ez bátorít, t. testvéreim, hogy szóljak és kérést intézzek hozzátok: támogassátok a függetlenségi párt jelöltjét...” (*Zasztava*, 1892. január 12—24. 6. sz.)

*

Mocsáry délszláv kapcsolatai a századelő, a huszadik század első éveiben ismét megélénkültek. A nagy nemzetiségpolitikus — elnémítva és félreállítva is — hűséggel kitartott a szomszéd népekkel való kapcsolatok realpolitikája, így a hazai és szomszédos magyar—délszláv kapcsolatok mellett. A kiegyezési rendszert a vádlottak padjára ültető nagy politikai tanulmányában, *A közönségi rendszer zárszámadása* című munkájában elítéli a *Miletics* Szvetozár ellen — még annak halálakor is — uszító hazai sovinizmust. A koalíció idején írt röpirataiban (*A válság, Vezetynszó-*

politika, *Nemzetiségi kérdés*, Eger 1905. — *A függetlenségi párt*, uo. 1906) pedig elmarasztalja mindazokat, akik aulikus vagy agrárius érdekekért elzárják az országot a délszláv népektől, igaz szövetségeseitől. Az 1905. évi röpiratban (A válság, 23. p.) a szerbeket „a Balkán legjelentékenyebb és vezető nemzetének” mondja. Néhány hónappal később, 1906 elején felveti az Újvidéken létesítendő szerb egyetem tervét. (Zasztava, 1906. január 12—24; 8. sz.)

Mocsáry ekkori osztályrésze keserű sors volt, a még keserűbb elszigeteltség lett. Bezárult előtte a közélet, a sajtó és irodalom minden fóruma. „En októberben betöltöttem a 80-as életkort. Írkálnék még, de nincs hova. Ki kell vándorolnom nekem is. Egy párizsi hetilapba írok néha” — olvassuk *Kmet’* Andrásához, a kor neves szlovák kultúrpolitikusához intézett, 1907 elején írt egyik levelében. S valóban egy párizsi hetilapban: a *Le Courrier Européen*ben tiltakozik 1909 nyarán az újabb nagy koncepció sör, az az évi hírhejt „zágrábi felségárulási sör” ellen. *Le procès d’Agram et les Hongrois* című cikkében kimutatja, hogy mindaz, ami a zágrábi sör körül történik és történt, egyedül és kizárólag a bécsi katonai és udvari, s az ezekkel összefonódott gazdasági körök műve, amihez a magyaroknak semmi közük nincs s amitől élesen elhatárolják magukat. Ezzel a nagyhatású, a nagyvilág politikai közvéleménye felé „balra nyitó” impozáns nyilatkozattal foglal állást Mocsáry 1909 júliusában — Björnstjerne *Björnson* és Lev Nikolajevics *Tolsztoj* párizsi szemlélésében a „horvát kérdés”-ben.

Álláspontja épp ily félreérthetetlenül világos és egyértelmű az időszak egyéb délszláv politikai kérdéseiben, így a századeleji úgynevezett szerb kérdésben is. Két leveléből idézünk. 1908. október 11-én az annexióval kapcsolatban így ír *Mezei* Ernő függetlenségi publicistának: „Az európai hatalmaknak be kell vágni útját [értsd: útját kellene állni] annak, hogy a „sváb” (švaba) erősen megvesse a lábát keleten... Nekünk semmi tekintetben, semmi áron nem kell Bosznia. Ez volt a függetlenségi párt álláspontja az okkupációval kapcsolatban, e mellett maradjunk most is...” Ugyancsak *Mezei*hez írja 1909. március 2-án, kifogásolva, hogy az letért a helyes útról és „ostoba dinasztikus terjeszkedési ambíció előtti meghajlásból” támadja a szerbséget, Szerbiát, „az egész nemzetet, melyre nekünk, magyaroknak, haragudni a legkisebb okunk sincs, sőt ellenkezőleg, úgy kellene tekintenünk, mint természetes szövetségünket.”

Mocsáry a fentiekben vázolt álláspontját mindhalálig töretlenül fenntartotta. A kis népek közötti megértés gondolatát, a teljes nemzetiségi egyenjogúságot juttatja kifejezésre: 1914 februárjában, a galileista *Szabadgondolat*ban írt utolsó cikkében és *Mezei* Ernőhöz 1914. szeptember 17-én intézett, egyik utolsó fennmaradt levelében. „Engem rendkívül bánt a tömérdek szenvedés, mellyel a háború a világot elárasztja, amit most közelről látunk... Amely percben a németek elindultak Franciaország felé, a mi sorsunk meg volt pecsételve...”

Mocsáry Lajos XX. századi pályaképét kifejezően színezik annak délszláv motívumai, vonatkozásai. Irodalmi és közéleti munkásságát délszláv részről elismerték, nagyra becsülték. Kötetre valót tesznek ki a kor nemzetiségi, így szerb sajtójának vele foglalkozó cikkei, méltatásai. Ezekből idézünk egyet befejezésül. A szerb radikális párti napilap, az újvidéki *Branik* hasábjain 1906. szeptember 23-án közli *Polit* Mihály, az alapító szerkesztő, *Mocsáry* neves szerb föderalista barátja, hozzá intézett egyik levelét. „... Amit a nemzetiségi kérdéstről hirdettél — üzeni *Polit* — számodra valóságos Golgota lett. De, vigasztaló, öreg barátom, hogy a késő magyar nemzedék a legnagyobb tisztelettel emlékezik majd Reád és csak csodálkozik majd azon, hogy volt magyar, aki Téged, igaz magyar hazafit, nem tudott megérteni”.